

УДК 378. 37.017.92 (043.3)

Марія ЯРМОЛЕНКО

докторка історичних наук, професорка
професорка кафедри гуманітарних дисциплін,
Дунайський інститут Національного університету
“Одеська морська академія”,
м. Ізмаїл, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1807-0480
mariayarmolenko62@gmail.com

РОЛЬ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

У статті представлено міркування щодо ролі гуманітарної освіти у розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців морської галузі. Гуманітарну освіту визначено як сукупність знань у сфері суспільних наук і пов'язаних з ними практичних умінь і навичок. Її забезпечують дисципліни гуманітарного циклу, зокрема філософія, культурологія, соціологія, психологія, педагогіка, історія, політологія, іноземні мови. Ці дисципліни мають об'єктивний змістовий потенціал, що впливає на формування всебічно розвиненої, високодуховної, гармонійної особистості.

Результатом гуманітарної освіти є ключові компетентності, які, відповідно до рекомендацій Європейського Парламенту та Ради ЄС, необхідні для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування. Ідеться про спілкування рідною мовою; спілкування

© Ярмоленко М.

іноземними мовами; знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; навички роботи з цифровими носіями; навчання заради здобуття знань; соціальні та громадянські навички; ініціативність і практичність; обізнаність і самовираження у сфері культури.

Гуманітарна компонента освіти має важливе значення під час підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Це пов'язано з тим, що у вимогах Міжнародної Конвенції зі стандартів підготовки, дипломування моряків і несення вахти й однойменного Кодексу наголошується на необхідності підготовки фахівців морського транспорту з високим рівнем сформованості як професійних знань і практичних навичок, так і гуманітарних знань. Серед переліку компетентностей у цих документах містяться вимоги щодо знань, умінь і навичок, які формуються в майбутніх фахівців морської галузі під час вивчення дисциплін гуманітарного спрямування. Ідеться про знання принципів, методів і особливостей управління персоналом на судні та його підготовки; знання відповідних міжнародних морських конвенцій і рекомендацій, а також національного законодавства; знання методів ефективного управління ресурсами та вміння їх застосовувати; уміння здійснювати ефективну комунікацію, підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння та доброзичливості, дотримання загальнолюдських відносин і громадянських норм; володіння іноземною (англійською) мовою тощо. Крім цих компетентностей, майбутні фахівці мають володіти сформованими ціннісними орієнтаціями, високим рівнем загальної, комунікативної та професійної культури та бути цілісною особистістю з лідерським потенціалом.

Ключові слова: гуманітарна освіта; розвиток ключових компетенцій; фахівці морської галузі; судноводії; професійна підготовка; знання, уміння і навички.

1. ВСТУП

Подальша інтеграція України у світове морське співтовариство обумовлює необхідність впровадження у процес підготовки майбутніх фахівців морської галузі такого змісту освіти, який би відповідав сучасним вимогам. На сьогодні ці вимоги досить ґрунтовно і кон-

кретно подані у Міжнародній Конвенції зі стандартів підготовки, дипломування моряків і несення вахти (далі – ПДНВ) й однойменного Кодексу (ПДНВ-95) [1]. Серед досить широкого переліку сфер компетентностей у цих документах містяться вимоги щодо знань, умінь і навичок, які формуються у майбутніх фахівців морської галузі під час вивчення дисциплін гуманітарного спрямування. Ідеться про знання принципів, методів і особливостей управління персоналом на судні та його підготовки; знання відповідних міжнародних морських конвенцій і рекомендацій, а також національного законодавства; знання методів ефективного управління ресурсами та вміння їх застосовувати; уміння здійснювати ефективну комунікацію, підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння, доброзичливості, взаємодопомоги, дотримання загальнолюдських відносин і громадянських норм; володіння іноземною (англійською) мовою тощо. Крім цих компетентностей майбутні фахівці мають володіти сформованими ціннісними орієнтаціями, високим рівнем загальної, комунікативної та професійної культури та бути цілісною особистістю з лідерським потенціалом.

Водночас у навчальних планах обсяг годин, передбачених на вивчення гуманітарних дисциплін, останнім часом зменшується. Отже, можемо констатувати певну суперечність. Вона полягає в тому, що, з одного боку, зростають вимоги до змісту ціннісної сфери майбутніх фахівців морської галузі, рівня їхньої загальної, комунікативної та професійної культури, а, з іншого боку, нівелюється роль гуманітарної освітньої компоненти у навчальних планах та освітньо-професійних програмах підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти гуманітарної освіти були предметом уваги Н. Барановської [2], Г. Васяновича [3], Л. Віннікової [4], В. Гарєєвої, І. Осінчук, А. Тузова [5], Е. Лузік [6], М. Кірюхіної [7], О. Діденка і С. Шумовецької [8]; [9] та інших [10].

Водночас такий аспект, як роль гуманітарної освіти у розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців морської галузі не був предметом наукового узагальнення та розгляду.

З огляду на це, **метою статті** є висвітлення результатів дослідження щодо ролі гуманітарної освіти у розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців морської галузі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У довідниковій літературі гуманітарна освіта визначається як “скупність знань у сфері суспільних наук і пов’язаних з ними практичних умінь і навичок”. Гуманітарна освіта формує світогляд особистості та забезпечує розумове, моральне, національно-патріотичне виховання. Вона ґрунтується на вивченні філософії, історії, філології, економічних, юридичних і педагогічних наук, мистецтвознавства, культури тощо. Що стосується системи вищої освіти, то залежно від обраної спеціальності певний обсяг гуманітарних знань отримують студенти під час навчання у ЗВО. Дисципліни гуманітарного циклу викладаються у всіх закладах освіти незалежно від їхнього профілю [11, с. 5–9].

Роль гуманітарної освіти майбутніх фахівців підтверджується думками низки науковців. Зокрема Л. Віннікова наголошує, що гуманізація освіти має на меті “розвиток нахилів і здібностей, які дозволяють людині подолати життєві труднощі, на створення умов для саморозвитку творчого потенціалу, а й на розуміння людини як найвищої ланки суспільства, ставлення до неї як до вищої цінності” [4, с. 130–132]. Подібної думки дотримується і О. Гуцояк. Вчений стверджує, що дисципліни гуманітарного циклу (філософія, культурологія, соціологія, психологія, педагогіка, історія, політологія, іноземні мови) мають об’єктивний змістовий потенціал, що впливає на формування всебічно розвиненої, високодуховної, гармонійної особистості. Ці дисципліни формують у майбутніх фахівців основні ціннісно-світоглядні орієнтації, вчать критично мислити, конструктивно та творчо діяти, ефективно комунікувати і взаємодіяти у професійній і соціальній сферах, світобачення та громадянську позицію, а також забезпечують високу професійну компетентність [12].

Щодо завдань гуманітарної освіти, то їх, на нашу думку, досить вдало сформулював Г. Васянович. Вчений завданнями для дисциплін гуманітарного спрямування визначає формування національної гуманістичної свідомості; виявлення цілісної картини світу; формування

гуманітарного, системного і критичного мислення; упровадження гуманістичних цінностей; формування основи професійної компетенції; усебічний розвиток людини; розкриття потенціалу людини; виховання національно свідомого громадянина [3, с. 74].

Визначною є роль дисциплін гуманітарного спрямування у формуванні і розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців, які необхідні для особистої реалізації, професійного розвитку та можливості працевлаштування [13].

У Рекомендаціях 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) “Про основні компетенції для навчання протягом усього життя” компетенції визначаються як “набір знань, навичок та відношень, що стосуються ситуації. Основні компетенції – це ті, які необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування” [13]. У цьому важливому для освіти документі визначено вісім основних компетенцій: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; навички роботи з цифровими носіями; навчання заради здобуття знань; соціальні та громадянські навички; ініціативність та практичність; обізнаність та самовираження у сфері культури.

Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського союзу всі ці компетенції вважають однаково важливими, “оскільки кожна з них допомагає успішному життю в суспільстві, що будується на знаннях” [13]. Деякі з визначених компетенцій є схожими та пов’язаними. Це пояснюється тим, що окремі знання, уміння і навички, які є основними в одній сфері одночасно є компонентами іншої компетентності або забезпечують її. Зокрема йдеться про загальні знання мов, освіченість, здібність до кількісного мислення та обізнаність у сфері інформаційних та комунікаційних технологій, які є необхідною основою для навчання. Європейські еталонні рамки також визначають низку здатностей, зокрема ініціативність, критичне мислення, креативність, вміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики, вміння приймати рішення та конструктивно керувати емоціями (емоційний інтелект). Усі вони є результатом восьми основних компетенцій.

Що стосується розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців морської галузі, то у Законі України “Про вищу освіту” зазначено, що метою вищої освіти “є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань” [14]. Здобуття вищої освіти здобувається на основі повної загальної середньої освіти, яка вбачає за мету “всебічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності” [15].

Отже, під час професійної підготовки фахівців морської галузі під час навчання у морських закладах вищої освіти вивчення дисциплін гуманітарного спрямування має на меті розвиток здатності до вільного володіння державною та іноземними мовами, а також формування і розвиток низки компетентностей: екологічної, інформаційно-комунікаційної, громадянської, соціальної, культурної, а також інших компетентностей, передбачених стандартами освіти. Крім цього, у фахівців морської галузі під час навчання у морських закладах вищої освіти формують готовність до навчання упродовж життя, толерантне ставлення до ідей демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, а також усвідомлення рівності у правах і можливостях представників різних національностей. Остання компетентність є надзвичайно важливою для фахівців морської галузі, адже їм доводиться часто працювати у багатонаціональних екіпажах у складі суднової команди.

Загалом, на думку педагогів-практиків, під час підготовки майбутніх фахівців морської галузі важливе значення має гуманітарна компонента освіти. Це пов’язано з тим, що у вимогах Міжнародної Конвенції ПДНВ й однойменного Кодексу (ПДНВ-95) наголошується на необхідності підготовки фахівців морського транспорту з високим рівнем сформованості як професійних знань і практичних навичок, так і гуманітарних знань. На думку О. Тимофеевої [16] і О. Овчинні-

кової [11], ринок праці у морській галузі потребує таких фахівців, які могли б не тільки виконувати свої професійні обов'язки, але й комунікувати з носіями інших традицій, мовної, політичної і релігійної культури, світогляду, ціннісних переконань тощо.

Доводиться також констатувати, що професійна діяльність фахівців морської галузі є однією з найбільш складних видів людської діяльності. Крім виконання напружених функцій у системі “людина – техніка” фахівці морської галузі виконують обов'язки, обумовлені специфікою функціонування системи “людина-людина”. Ускладнюють виконання цих функцій специфічні умови професійної діяльності, що відбуваються в умовах тривалої часткової соціальної ізоляції, суттєвого зростання інформаційних потоків, розширення ділових і міжособистісних контактів, зміни їх характеру та високої інтенсивності праці суднової команди [17, с. 71].

Отже, професійну компетентність сучасного конкурентоспроможного фахівця морської сфери утворює комплекс технічних і навігаційних знань, умінь і навичок, які необхідні для управління та експлуатації складною технікою, володіння процесами управління судновою командою, а також широким спектром соціально-гуманітарних знань щодо ефективного управління персоналом, створення сприятливої для взаємодії на різних рівнях соціально-психологічної атмосфери, дотримання морально-етичних норм і принципів людських взаємовідносин.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті представлено міркування щодо ролі гуманітарної освіти у розвитку ключових компетентностей конкурентоспроможних фахівців морської галузі. Гуманітарну освіту визначено як сукупність знань у сфері суспільних наук і пов'язаних з ними практичних умінь і навичок. Її забезпечують дисципліни гуманітарного циклу, зокрема філософія, культурологія, соціологія, психологія, педагогіка, історія, політологія, іноземні мови. Ці дисципліни мають об'єктивний змістовий потенціал, що впливає на формування всебічно розвиненої, високодуховної, гармонійної особистості.

Результатом гуманітарної освіти є ключові компетентності, які, відповідно до рекомендацій Європейського Парламенту та Ради ЄС, необхідні для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування. Ідеться про спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; навички роботи з цифровими носіями; навчання заради здобуття знань; соціальні та громадянські навички; ініціативність і практичність; обізнаність і самовираження у сфері культури.

Гуманітарна компонента освіти має важливе значення під час підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Це пов'язано з тим, що у вимогах Міжнародної Конвенції ПДНВ й однойменного Кодексу наголошується на необхідності підготовки фахівців морського транспорту з високим рівнем сформованості як професійних знань і практичних навичок, так і гуманітарних знань.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є розробка методики відбору змісту гуманітарної освіти для формування професійної компетентності майбутніх фахівців морського та річкового транспорту з урахуванням вимог Міжнародної Конвенції ПДНВ й однойменного Кодексу.

Список використаних джерел

1. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року : документ від 07 липня 1978 року № 995_053. База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (дата звернення: 16.12.2021).

2. Барановська Н. М. Роль гуманітарної освіти у сучасній Україні: нові підходи та перспективи розвитку. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні* : збірник тез за матеріалами VIII Науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26–31 березня 2012 р. Львів : Національний університет “Львівська політехніка”, інститут підприємництва та перспективних технологій. 2012. С. 215–216.

3. Васянович Г. П. Гуманітарна освіта як важливий складник підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. *Теорія і практика управління соці-*

альними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія, 2013. № 2. С. 73–80.

4. Віннікова Л. Ф. Деякі напрямки гуманізації фахової підготовки студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 5. С. 130–132.

5. Гареева В. Г., Осинчук И. В., Тузова А. Ф. Проблемы гуманитарного образования в современном военном вузе. *Морской сборник : журнал военно-морского флота*. 2011. № 3. С. 52–56.

6. Лузік Е. Гуманітарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України: проблеми та перспективи. *Філософія освіти*. № 2(4)/2006. С. 266–275.

7. Кірюхіна М. В. Роль та проблеми гуманітарної підготовки майбутніх технічних фахівців авіаційної галузі. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. Випуск 2/2019 (115). С. 47. DOI: 10.30929/1995-0519.2019.2.42-47.

8. Діденко О., Шумовецька С. Акмеологічні засади професійного зростання та лідерства майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. № 3(26). С. 41–53.

9. Діденко О. В. Формування моральної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2018_1_6.

10. Актуальні проблеми гуманітарної освіти. *Збірник наукових праць / за ред. А. М. Ломаковича і Г. В. Онкович*. Київ-Кременець : КОГП ім. Тараса Шевченка, 2004. 400 с.

11. Овчиннікова О. М. Значення та роль гуманітарної освіти в морських навчальних закладах. *Таврійський вісник освіти*. 2019. № 4(68). С. 5–9.

12. Гуцоліяк О. О. Роль гуманітарної підготовки як складової формування особистості майбутніх фахівців в системі вищої технічної освіти. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. Харків : НТУ “ХПІ”, 2012. № 32–33. С. 46–55.

13. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) “Про основні компетенції для навчання протягом усього життя” від 18.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

14. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

15. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

16. Тимофєєва О. Я. Історія морської освіти в Україні та сучасні наукові підходи до формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. № 5. С. 167–177.

17. Даниленко О. Б. Система неперервної професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький : Національна академія ДПСУ, 2020. 550 с.

Yarmolenko M. The role of humanitarian education in the development of key competencies of competitive specialists in the maritime industry.

The article presents considerations about the role of humanitarian education in the development of key competencies of competitive maritime professionals. Humanities education is defined as a set of knowledge in the social sciences and related practical skills. It is provided by the disciplines of the humanities cycle, including philosophy, cultural studies, sociology, psychology, pedagogy, history, political science, and foreign languages. These disciplines have an objective content potential, affecting the formation of a fully developed, highly spiritual, harmonious personality.

The result of a humanitarian education is the key competencies that, according to the recommendations of the European Parliament and the EU Council, are necessary for personal realization and development, active citizenship, social cohesion and employability. These are communication in the mother tongue; communication in foreign languages; knowledge of mathematics and general knowledge of science and technology; digital media skills; learning for knowledge; social and civic skills; initiative and practicality; cultural awareness and self-expression.

The humanities component of education is important in the preparation of future specialists in the maritime industry. This is due to the fact that the requirements of the International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers and the Code of the same name point out the need to prepare maritime transport professionals with a high level of both professional knowledge and practical skills, as well as humanitarian knowledge. Among the list of competencies, these documents contain requirements for knowledge, skills and abilities, which are formed to future specialists of the maritime industry

in the study of humanities disciplines. It's about knowing the principles, methods and peculiarities of personnel management on a ship and its training; knowledge of relevant international maritime conventions and recommendations, as well as national legislation; knowledge of effective resource management methods and the ability to apply them; the ability to communicate effectively, to maintain the atmosphere of mutual understanding and goodwill among members of the crew, and to comply with universal human relations and civil norms; knowledge of a foreign (English) language, etc. In addition to these competencies, future specialists should have formed value orientations, a high level of general, communicative and professional culture and be an integral person with leadership potential.

Key words: humanities education; development of key competencies; maritime professionals; navigators; vocational training; knowledge, skills and abilities

References

1. *Mizhnarodna konventsia pro pidhotovku i diplomuvannia moriakiv ta nesennia vakhty 1978 roku № 995_053* [International convention on standards of training, certification and watchkeeping for seafarers 1978 activity no. 995_053]. (1978, July 7). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (accessed 16 January 2021). [in Ukrainian]
2. Baranovska N. M. *Rol humanitarnoi osvity u suchasni Ukraini: novi pidkhody th perspektyvy rozvytku* [The Role of Humanitarian Education in Modern Ukraine: New Approaches and Development Prospects]. Proceedings of the *problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpriemnytstva th kompiuternykh tekhnolohii v Ukraini (Ukraine, Lviv, Martch 26–31, 2012)*. Natsionalnyi universytet. Lviv, 2012, pp. 215–216. [in Ukrainian]
3. Vasianovych H. P. (2013). *Humanitarna osvita yak vazhlyvyi skladnyk pidhotovky kvalifikovanykh robitnychykh kadriv* [Humanitarian education as an important component of the training of skilled workers]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filozofia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, no. 2, pp. 73–80. [in Ukrainian]
4. Vinnikova L. F. (2014). *Deiaki napriamky humanizatsii fakhovoi pidhotovky studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Some Directions of Humanization of Professional Training of Higher Education Students]. *Naukovi zapysky*

NDU im. M. Hoholia. *Seriia* : *Psykhologo-pedahohichni nauky*, no. 5, pp. 130–132. [in Ukrainian]

5. Gareeva V. G., Osinchuk I. V., Tuzova A. F. (2011). *Problemy gumanitarnogo obrazovaniya v sovremennom voennom vuze* [Problems of humanitarian education in a modern military university]. *Morskoy sbornik : zhurnal voenno-morskogo flota*, no 3, pp. 52–56. [in Russian]

6. Luzik E. (2006). *Humanitarna osvita v protsesi pidhotovky spetsialistiv profilnykh vnz ukrainy: problemy th perspektyvy* [Humanitarian education in the training of specialists of specialized universities of the country: problems and prospects]. *Filosofia osvity*, no. 2(4)/2006, pp. 266–275. [in Ukrainian]

7. Kiriukhina M. V. (2019). *Rol th problemy humanitarnoi pidhotovky maibutnikh tekhnichnykh fakhivtsiv aviatsiinoi haluzi* [The role and problems of humanitarian training of future technical specialists in the aviation industry]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, vol. 2/2019(115), pp. 47. DOI: 10.30929/1995-0519.2019.2.42-47. [in Ukrainian]

8. Didenko O., Shumovetska S. (2021). *Akmeolohichni zasady profesiinoho zrostannia th liderstva maibutnikh ofitseriv* [Acmeological Foundations of Professional Growth and Leadership of Future Officers]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : pedahohichni nauky*. Khmelnytskyi : NADPSU, no. 3(26), pp. 41–53. [in Ukrainian]

9. Didenko O. V. (2018). *Formuvannia moralnoi kultury maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin* [Formation of moral culture to future border guard officers in the course of studying humanitarian disciplines]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Pedahohika*, vol. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2018_1_6 [in Ukrainian]

10. Lomakovycha A. M., Onkovych H. V. (2004). *Aktualni problemy humanitarnoi osvity* [Current problems of humanitarian education]. *Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv-Kremenets : KOHPI im. Tarasa Shevchenka, 400 p. [in Ukrainian]

11. Ovchynnikova O. M. (2019). *Znachennia th rol humanitarnoi osvity v morskyykh navchalnykh zakladakh* [Significance and role of humanitarian education in maritime educational institutions]. *Tavriiskyy visnyk osvity*, no. 4(68), pp. 5–9. [in Ukrainian]

12. Hutsoliak O. O. (2012). *Rol humanitarnoi pidhotovky yak skladovoi formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv v systemi vyshchoi tekhnichnoi osvity* [The role of humanitarian training as a component of personality formation to future specialists in the system of higher technical education]. *Problemy ta perspektyvy*

formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. Kharkiv : NTU “KhPI”, no. 32–33, pp. 46–55. [in Ukrainian]

13. *Rekomendatsiia 2006/962/IeS Yevropeiskoho Parlamentu th Rady (IeS) “Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom usoho zhyttia”* [Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council (EC) on Core Competences for Lifelong Learning]. (2006, December 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text [in Ukrainian]

14. *Zakon Ukrainy “Pro vyshchu osvitu” № 1556-VII* [Law of Ukraine about the higher education activity no. 1556-VII]. (2014, July 1). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 37–38, arc. 2004. [in Ukrainian]

15. *Zakon Ukrainy “Pro osvitu” № 2145-VIII* [Law of Ukraine about the education activity no. 2145-VIII]. (2017, September 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 38–39, arc. 380. [in Ukrainian]

16. Tymofieieva O. Ya. (2015). *Istoriia morskoi osvity v Ukraini th suchasni naukovyi pidkhody do formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh sudnovodiiv* [History of maritime education in Ukraine and modern scientific approaches to the formation of socio-communicative competence to future navigators]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, no. 5, pp. 167–177. [in Ukrainian]

17. Danylenko O. B. (2020). *Systema neperervnoi profesiinoy pidhotovky maibutnikh sudnovodiiv u vyshchyykh morskyykh navchalnykh zakladakh* [The system of continuous professional training of future navigators in higher maritime educational institutions]. (Doctor’s thesis). Khmelnytskyi : Natsionalna akademiia DPSU. [in Ukrainian]